

**ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА
ГЕОГРАФІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ**

“ЗАТВЕРДЖУЮ”

Декан географічного факультету:

Мирослав ЗАЯЧУК

12 серпня 2024 року

РОБОЧА ПРОГРАМА

навчальної дисципліни

СТРАТЕГІЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

вибіркова

Освітньо-професійна програма: Географія

Спеціальність: 106 «Географія»

Галузь знань: 10 «Природничі науки»

Рівень вищої освіти: другий (магістерський)

**Назва факультету, на якому здійснюється підготовка фахівців за
вказаною освітньо-професійною програмою:** географічний

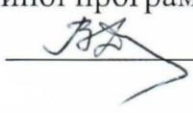
Мова навчання: українська

Чернівці, 2024

Робоча програма навчальної дисципліни «Стратегія сталого розвитку» складена відповідно до освітньо-професійної програми «Географія» спеціальності: 106 «Географія», галузі знань: 10 «Природничі науки», затвердженої Вченою радою Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (протокол № 4 від 28 березня 2022 року).

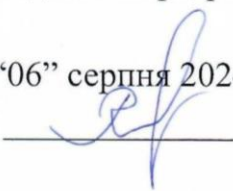
Розробник програми: Наконечний Костянтин Петрович, кандидат географічних наук, доцент кафедри економічної географії та екологічного менеджменту

Викладач: Наконечний Костянтин Петрович, кандидат географічних наук, доцент кафедри економічної географії та екологічного менеджменту

Погоджено з гарантом освітньо-професійної програми «Географія».
Гарант освітньо-професійної програми Василь ДЖАМАН

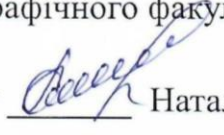
Затверджено на засіданні кафедри економічної географії та екологічного менеджменту

Протокол № 1 від "06" серпня 2024 року

Завідувач кафедри Валерій РУДЕНКО

Схвалено навчально-методичною радою географічного факультету

Протокол № 1 від "12" серпня 2024 року

Голова навчально-методичної ради факультету Наталя АНДРУСЯК

Наконечний К., 2024 рік

1. ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА.

Навчальна дисципліна «Стратегія сталого розвитку» належить до переліку вибіркових навчальних дисциплін за освітнім рівнем «магістр», що пропонується в рамках циклу професійної підготовки здобувачів другого рівня вищої освіти на першому році навчання. Вона забезпечує формування у здобувачів вищої освіти базових знань з: проблем формування ефективної системи управління регіонами в контексті нової біосферної парадигми суспільних цінностей; гармонізації відносин природи і суспільства в умовах поглиблення глобалізаційних процесів та формування нових вимог щодо переходу на сталий розвиток; наукових засад формування екологоорієнтованої регіональної політики з урахуванням стратегічних пріоритетів розвитку регіонів України.

1.1. Мета викладання дисципліни.

Метою дисципліни сформувати чіткі уявлення про стратегію, шляхи та засоби реалізації державної політики сталого розвитку у різних сферах людської діяльності на локальному, регіональному та державному рівнях.

1.2. Завдання вивчення дисципліни.

Основні **завдання** вивчення дисципліни:

- розкрити теоретичні і прикладні аспекти сталого розвитку, обґрунтувати необхідність впровадження глобальних стратегій розвитку суспільства;
- визначити основні напрями та інструменти розв'язання проблем стійкого розвитку;
- ознайомити з основними міжнародними та національними документами зі сталого розвитку;
- розкрити зміст стратегічних цілей розвитку України;
- проаналізувати національну політику в напрямку до збалансованого співіснування природного середовища та суспільства;
- дослідити участь України у міжнародному співробітництві в галузі охорони довкілля та соціально-економічному розвитку суспільства;
- розкрити сутність формування та функціонування мережі єврорегіонів України;
- розглянути особливості соціально-економічного розвитку економічних районів України.
-

1.3. Компетенції, якими має оволодіти студент в процесі вивчення дисципліни.

Загальні компетентності (ЗК):

ЗК 1. Здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел.

ЗК 2. Здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями.

ЗК 3. Здатність виявляти, ставити та вирішувати проблеми.

ЗК 4. Здатність приймати обґрунтовані рішення.

Спеціальні (фахові) компетентності (СК):

СК 2. Здатність до наукового аналізу сучасних проблем та особливостей взаємодії природи й суспільства із застосуванням принципів раціонального використання територіальних ресурсів, основ законодавства у сфері природокористування, міського та регіонального розвитку і планування територій для розроблення пропозицій з оптимізації природокористування та забезпечення сталого розвитку регіонів.

СК 3. Здатність використовувати спеціальні географічні методи й підходи, геоінформаційні технології для розв'язання конкретних науково-прикладних проблем у сфері географії, природокористування, міського та регіонального розвитку.

СК 4. Здатність розробляти та сприяти впровадженню регіональних програм сталого розвитку територій, здійснювати геопланування територій різного ієрархічного рівня.

СК 5. Здатність здійснювати фахову оцінку програм, стратегій і планів розвитку територій, процесів глобалізації, регіоналізації та урбанізації у світі, проводити їхню геоекологічну й суспільно-географічну експертизу та моніторинг.

СК 6. Здатність застосовувати у професійній діяльності теоретичні знання і практичні навички системного аналізу і синтезу, географічного моделювання та прогнозування.

СК 7. Здатність застосовувати міждисциплінарні підходи при критичному осмисленні проблем природокористування, геопланування, міського та регіонального розвитку, рекреації та туризму оцінювати можливі ризики, соціально-економічні та екологічні наслідки управлінських рішень у сфері природокористування, міського та регіонального розвитку.

Програмні результати (ПР) навчання:

ПР 5. Вміти виявляти, ставити та розв'язувати науково-прикладні проблеми, здійснювати критичну оцінку прийнятих рішень.

ПР 6. Застосовувати сучасні моделі та інформаційні технології для проведення досліджень і розробок у сфері географії, природокористування, міського та регіонального розвитку.

ПР 7. Брати участь у розробленні програм та стратегій міського та регіонального розвитку, плануванні територій різного ієрархічного рівня.

ПР 8. Здійснювати дослідження природно- і суспільно-географічних проявів розвитку геосистем у складних і непередбачуваних умовах, прогнозувати їхній розвиток, аналізувати альтернативи, оцінювати ризики та ймовірні наслідки.

ПР 9. Проводити фахову оцінку програм, стратегій і планів розвитку територій, здійснювати їхню геоекологічну і соціально-економічну експертизу та моніторинг.

ПР 10. Застосовувати геоінформаційні технології, створювати та досліджувати моделі природно- і суспільно-географічних проявів розвитку геосистем, визначати можливості та межі їх застосування.

ПР 11. Оцінювати можливі ризики, соціально-економічні та геоекологічні наслідки реалізації управлінських рішень у сфері природокористування, міського та регіонального розвитку, рекреації та туризму.

У результаті вивчення курсу студенти повинні

Знати:

- предмет, мету, основні поняття та основні вимоги щодо сталого розвитку суспільства;
- сутність антропоцентричного підходу та основні фактори ризику для стійкого розвитку;
- основні напрями розв'язання проблем стійкого розвитку;
- основні міжнародні документи зі сталого розвитку та розуміти їх зміст;
- стратегічну мету України, шляхи та засоби реалізації політики сталого розвитку;
- основні заходи збалансованого використання та відновлення природних ресурсів України.

Вміти:

- обрати підходи до дослідження проблеми сталого розвитку, аналізу основних екологічних особливостей урбанізованих центрів і агломерацій;
- використовувати показники та індикатори сталого розвитку та розуміти необхідність їх застосування;
- проаналізувати основні передумови та особливості розвитку регіонів;
- визначати пріоритетні завдання та першочергові заходи відповідно до стратегічних цілей.

2. ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

2.1. Загальна інформація

Форма навчання	Рік підготовки	Семестр	Кількість			Кількість годин						Вид підсумкового контролю
			кредитів	годин	змістових модулів	лекції	практичні	семінарські	лабораторні	самостійна робота	індивідуальні завдання	
Денна	1	2	5	150	2	30	15	-	-	105	-	іспит

2.2. Структура змісту навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин											
	денна форма						заочна форма					
	усього о	у тому числі					усього о	у тому числі				
		л	п	лаб	інд	с.р.		л	п	лаб	інд	с.р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Теми лекційних занять	Змістовий модуль 1. Поняття про стійкий розвиток та передумови формування концепції стійкого розвитку											
Тема 1. Визначення стійкого розвитку та передумови його формування.	12	2				10						
Тема 2. Антропоцентричний підхід до розуміння поняття стійкого розвитку.	16	2	3			11						
Тема 3. Напрями та інструменти розв'язання проблем стійкого розвитку.	15	2	2			11						
Тема 4. Показники та індикатори стійкого розвитку.	17	4	2			11						
Тема 5. Основні міжнародні документи зі сталого розвитку суспільства.	15	4				11						
Разом за ЗМ1	75	14	7			54						
Теми лекційних занять	Змістовий модуль 2. Стратегічні цілі розвитку України та державна політика у галузі охорони довкілля, використання ресурсів, забезпечення економічного, соціального і екологічного благополуччя.											

Тема 6. Стратегічні цілі розвитку України.	19	6	2			11						
Тема 7. Стратегія і тактика сталого розвитку виробничого, соціального та природно-ресурсного потенціалу України	10	2				8						
Тема 8. Основні заходи щодо збалансованого використання і відновлення природних ресурсів	12	2	2			8						
Тема 9. Міжнародне природоохоронне співробітництво.	12	2	2			8						
Тема 10. Розвиток освіти та науки в умовах сталого розвитку.	12	2	2			8						
Тема 11. Геополітика та геостратегія України.	10	2				8						
Разом за 3М 2	75	16	8			51						
Усього годин	150	30	15			105						

2.3. Теми практичних занять

№	Назва теми	Годин	Балів
1	Передумови та особливості сталого розвитку Карпатського економічного району.	3	6
2	Передумови та особливості сталого розвитку Столичного економічного району.	2	4
3	Передумови та особливості сталого розвитку Центрального економічного району.	2	4
4	Передумови та особливості сталого розвитку Північно – Західного економічного району.	2	4
5	Передумови та особливості сталого розвитку Північно – Східного економічного району.	2	4
6	Передумови та особливості сталого розвитку Подільського економічного району.	2	4
7	Передумови та особливості сталого розвитку Придніпровського економічного району.	2	4
Усього		15	30

3. ЗМІСТ ЗАВДАНЬ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ ТА ЗАВДАНЬ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ ЇЇ ВИКОНАННЯ:

1. Витоки ноосферної ідеї.
2. Сучасні концептуальні погляди на проблему сталого розвитку.

3. Стратегії безпеки і виживання людства у ХХІ столітті.
4. Екологічний виклик і сталий розвиток.
5. Енергія прогресу.
6. Розвиток природних і соціально-економічних систем.
7. Нинішня цивілізація і ноосфера.
8. Науково-технологічний прогрес та сталий розвиток.
9. Складність сучасного світу в умовах глобалізації.
10. Дисгармонія світової спільноти.

4. Теми ІНДЗ:

1. Зміст та завдання світової програми дій «Порядок денний на ХХІ століття».
2. Зміст та завдання програми дій з подальшого «впровадження Порядку денного на ХХІ століття».
3. Зміст та завдання Ольборзької хартії «Міста Європи на шляху до сталого розвитку».
4. Зміст та завдання Оргуської конвенції.
5. Зміст та завдання «Плану дій».
6. Зміст та завдання Йоганнесбургської декларація.

Методи навчання:
● словесні методи (лекція, співбесіда, консультація, дискусія, тощо), ● практичні заняття, ● наочні методи (презентації, ілюстрації, відеоматеріали, тощо), ● робота з книгою: навчально- методичною, науковою, ● електронне та інтерактивне онлайн-навчання (мультимедійні, дистанційні), ● самостійна робота за програмою навчальної дисципліни.

5. МОДУЛЬ-КОНТРОЛЬ

Перелік запитань для проведення підсумкового модульного контролю:

1. Охарактеризуйте передумови формування стратегії сталого розвитку.
2. Які важливі документи були розроблені в Ріо-де-Жанейро в 1992 році?
3. Що таке сталий розвиток?
4. Мета сталого розвитку?
5. Що включає в себе парадигма сталого розвитку?
6. Що є основою керуваності сталого розвитку?
7. В чому полягає економічний підхід сталого розвитку?
8. Що розглядає екологічний підхід сталого розвитку?
9. Що собою являє загальний системогенетичний закон?
10. Назвіть основні проблеми системної гармонізації.
11. Стисло розкрийте значення ноосферних принципів вирішення проблем гармонізації.

12. Що таке динамічна рівновага системи?
13. Назвіть групи факторів, від яких залежить рівновага системи «природа-суспільство».
14. Що передбачає етичний компонент системи стійкого розвитку?
15. Розкрийте суть антропоцентричного підходу в розумінні сталого розвитку системи «природа-суспільство».
16. Розкрийте сутність факторів прямої та непрямой дії, що створюють ризик стійкому розвитку системи «природа-суспільство», та назвіть їх причини.
17. Дайте характеристику сфер сталого розвитку.
18. Охарактеризуйте основні етапи формування індикаторів сталого розвитку.
19. Що таке індикатори стійкості?
20. Які є сучасні підходи до формування індикаторів ви знаєте?
21. У площині кількох базових сфер лежить проблема забезпечення стійкого розвитку?
22. Чим виступають індикатори стійкого розвитку?
23. Охарактеризуйте індикатори руху.
24. Дайте характеристику індикаторів стану.
25. Охарактеризуйте індикатори реакції.
26. Які індикатори використовуються при оцінці взаємодії між економічною діяльністю та її соціальними та екологічними ефектами?
27. Розкрийте особливості процесу формування міжнародних цінностей сталого розвитку.
28. Що включає в себе механізм забезпечення міжнародно-правової охорони довкілля?
29. Охарактеризуйте особливості регіонів сучасної Європи у формуванні екологічної політики.
30. Завдання та принципи концепції переходу України до сталого розвитку.
31. Передумови формування стратегічних цілей розвитку.
32. Проаналізуйте чинники впливу на політику сталого розвитку в Україні.
33. Розкрийте зміст та завдання Комплексної програми України зі сталого розвитку на 2003-2015 р.
34. Проаналізуйте заходи щодо виконання Комплексної програми України зі сталого розвитку на 2003-2015 р.
35. Розкрийте зміст та основні положення Закону України «Про стимулювання регіонального розвитку».
36. Стратегічні цілі розвитку України
37. Розкрийте зміст, існуючі проблеми та пріоритетні завдання Стратегічної цілі розвитку України «Соціальна справедливість і сталий людський розвиток»
38. Розкрийте зміст, існуючі проблеми та пріоритетні завдання Стратегічної цілі розвитку України «Освіта та інформація»
39. Розкрийте зміст, існуючі проблеми та пріоритетні завдання Стратегічної цілі розвитку України «Здоров'я нації і народонаселення»

40. Розкрийте зміст, існуючі проблеми та пріоритетні завдання Стратегічної цілі розвитку України «Економічне процвітання»
41. Розкрийте зміст, існуючі проблеми та пріоритетні завдання Стратегічної цілі розвитку України «Здорове навколишнє середовище та збереження природи»
42. Розкрийте зміст, існуючі проблеми та пріоритетні завдання Стратегічної цілі розвитку України «Відповідальне управління»
43. Розкрийте зміст, існуючі проблеми та пріоритетні завдання Стратегічної цілі розвитку України «Сталі місцеві громади та сталий розвиток поселень»
44. Розкрийте зміст, існуючі проблеми та пріоритетні завдання Стратегічної цілі розвитку України «Міжнародна відповідальність»
45. Шляхи та засоби реалізації державної політики сталого розвитку у різних сферах людської діяльності.
46. Моніторинг реалізації Стратегії та базові орієнтири сталого розвитку.
47. Етапи реалізації сталого розвитку.
48. Розкрийте значення охорони довкілля за умов сталого розвитку.
49. Обґрунтуйте шляхи раціонального використання та відновлення земельних ресурсів в Україні.
50. Обґрунтуйте шляхи раціонального використання та відновлення водних ресурсів та екосистем України.
51. Обґрунтуйте шляхи раціонального використання та відновлення корисних копалин України.
52. Розкрийте основні заходи щодо охорони атмосферного повітря.
53. Обґрунтуйте шляхи раціонального використання та відновлення ресурсів рослинного та тваринного світу.
54. Обґрунтуйте шляхи раціонального використання та відновлення рекреаційних ресурсів.
55. Поясніть особливості геополітики та геостратегії України.

6. СИСТЕМА КОНТРОЛЮ ТА ОЦІНЮВАННЯ КУРСУ.

6.1. Методи контролю.

Контроль знань студентів ґрунтується на здійсненні поточного і підсумкового контролю при застосуванні таких способів діагностики, як практичні і самостійні роботи, тестування, індивідуальні завдання, письмове і усне опитування. Поточний контроль здійснюється під час проведення практичних та інших видів занять і має на меті перевірку рівня підготовленості студента до виконання конкретної роботи. Модульний контроль проводиться у вигляді письмового фронтального опитування.

Форма підсумкового контролю - іспит, що полягає в оцінюванні засвоєння студентом навчального матеріалу на підставі відповідей на підсумковому модулі, результатів виконання ним певних видів робіт.

Методами контролю є: усний, письмовий (розгорнута відповідь), тестовий, графічний при застосуванні індивідуальної та фронтальної перевірки знань, умінь і навичок студентів.

1. Контроль засвоєння *лекційного і самостійно опрацьованого* теоретичного матеріалу здійснюється на основі модульного (письмового) фронтального опитування, в тому числі – тестування.

2. Контроль засвоєння знань та набуття умінь і навиків при виконанні *практичних робіт* здійснюється шляхом їх поточної перевірки.

3. Контроль виконання *індивідуальних завдань* здійснюється за бажанням студентів, як додаткових (необов'язкових для виконання всіма студентами) науково-дослідницьких завдань шляхом оцінювання виконаних рефератів та усного індивідуального захисту результатів дослідження.

6.2. Розподіл балів, які отримують студенти.

Підсумкова оцінка з навчальної дисципліни (до 100 балів) є сумою оцінок компетентностей (балів), одержаних за окремі оцінювані форми навчальної діяльності, за виконанні ІНДЗ та контрольний модуль (іспит). Максимальна кількість балів, яку може отримати студент до іспиту, у сумі становить 60 балів. Інші 40 балів відводиться на підсумковий модуль (іспит). Питання *самостійної роботи* включені до завдань модульного контролю і оцінюються при модульному контролі. Додатково студент може отримати до 10 балів за виконання ІНДЗ. Підсумкова оцінка виставляється за сумою всіх отриманих балів згідно шкали оцінювання. При цьому в екзаменаційній відомості зазначається сумарна кількість набраних балів, оцінка за шкалою ECTS і оцінка за національною шкалою.

Визнання результатів здобутих шляхом неформальної освіти:

Відповідно до «Положення про взаємодію формальної та неформальної освіти, визнання результатів навчання (здобутих шляхом неформальної та/або інформальної освіти, в системі формальної освіти) у Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича (протокол №4 від 28 березня 2022 року)» (<https://www.chnu.edu.ua/media/Zaykf41y/polozhennia-pro-vzaiemodiiu-formalnoi-ta-neformalnoi-osvity.pdf>) допускається зарахування навчальних елементів, а також отримання додаткових балів за результатами неформальної освіти:

– робота чи стажування за фахом, що підтверджується документом із підприємства та забезпечує набуття компетентностей, передбачених навчальною дисципліною;

– проходження безкоштовних навчальних тренінгів (вебінарів, семінарів), що проводяться на фахових платформах, за умови отримання безкоштовного сертифікату.

Результати зараховуються лише для відповідних тем лекційних і семінарських занять, практичних і лабораторних завдань даної навчальної дисципліни у кількості балів, що виділяються на цей навчальний елемент.

6.3. Шкала оцінювання.

Поточне опитування, тестування та самостійна робота	Максимальна кількість балів
Змістовий модуль 1	
Т 1	8

T 2	6
T3	4
T 4	4
T 5	8
Сума	30
Змістовий модуль 2	
T 6	8
T 7	3
T 8	6
T 9	6
T 10	4
T 11	3
Сума	30
Іспит	40
Всього	100

Оцінка за національною шкалою	Оцінка за шкалою ECTS	
	Оцінка (бали)	Пояснення за розширеною шкалою
Відмінно	A (90-100)	відмінно
Добре	B (80-89)	дуже добре
	C (70-79)	добре
Задовільно	D (60-69)	задовільно
	E (50-59)	достатньо
Незадовільно	FX (35-49)	незадовільно (з можливістю повторного складання)
	F (1-34)	незадовільно (з обов'язковим самостійним повторним опрацюванням освітнього компонента до перескладання)

7. Література:

Основна :

1. Боголюбов В.М., Прилипко В.А. Стратегія сталого розвитку: навчальний посібник. Херсон: Олді-плюс, 2019. 322 с.
2. Зберовський О.В. Стратегія сталого розвитку людства: конспект лекцій. Дніпродзержинськ: Вид-во ДДГУ, 2021. 75 с.
3. Коржнев М.М. Природно-ресурсні основи сталого розвитку: підручник. Київ: Вид-во КНУ. 2020. 270 с.
4. Основи стійкого розвитку: навчальний посібник / За заг. ред. проф. Л.Г. Мельника. Суми: Університетська книга, 2019. 654 с.

Додаткова :

1. Еколого-економічні засади сталого місцевого розвитку. Правове регулювання забезпечення екологічної безпеки сталого місцевого розвитку. К.Є. Воронов Н.В. Воронова. *Сталий людський розвиток місцевих громад*. Київ : Місцевий розвиток, орієнтований на громаду. Т.1, 2015 С. 284-302.
2. Зберовський О.В. Стратегія сталого розвитку людства: конспект лекцій / О.В. Зберовський. Дніпродзержинськ: Вид-во ДДГУ, 2013. 75 с.
3. Карамушка В.І. Екологічна збалансованість стратегічних ініціатив і проектів (Інтегрування довкільних аспектів у стратегічне планування та проектну діяльність) : практ. посіб. / за ред. В. Кучинського. Київ : К.І.С., 2012. 138 с.
4. Лепський М.А. Сталий розвиток суспільства: Запорізький регіональний досвід: монографія. Запоріжжя: КСК-Альянс, 2014. 199 с.
5. Програма дій "Порядок денний на ХХІ століття" / Переклад з англійської: ВГО "Україна. Порядок денний на ХХІ століття". Київ : Інтелсфера, 2000. 360 с.

Інформаційні джерела:

1. Лисенко І.М. Територіальна громада в системі громадянського суспільства. URL: <http://www.nbu.gov.ua/portal/>
2. ВИСНОВОК на проект Закону України "Про Стратегію сталого розвитку України до 2030 року" URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/XH6YF00A>
3. Стратегія сталого розвитку: можливості і проблеми запровадження в Україні URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2013-12/StalyRozvytok2014-8870e.pdf>
4. Сайт сталий розвиток України URL: <http://www.sd4ua.org/golovni-temi-stalogo-rozvitku/>
5. Сайт Світовий центр даних з геоінформатики та сталого розвитку. URL: <http://wdc.org.ua/uk>.
6. Офіційний сайт ООН. URL: <https://www.un.org/en/>
7. Indicators of Sustainable Development: Guidelines and Methodologies. Third Edition. Social Affairs Economic & United Nations. October 2007. URL: <http://www.un.org/esa/sustdev/natlinfo/indicators/guidelines.pdf> .
8. Офіційний сайт Міжнародної організації праці. URL: <http://www.ilo.org/global/lang-en/index.htm> .
9. Офіційний сайт Держкомстату України. [URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

10. Офіційний сайт Світового центру даних з геоінформатики та сталого розвитку. URL: <http://wdc.org.ua/uk/geoinformatics>.
11. Дорогунцов С. Ральчук О. Сталий розвиток – цивілізаційний діалог природи і культури. *Вісник НАН України*. 2001. № 10. URL: <http://www.nbu.gov.ua/articles/vis-nanu/2001-10/4.htm>.
12. Дорогунцов С., Куценко В. Освітня сфера в інформаційному суспільстві // *Вісник НАН України*. 2002. № 11. URL: <http://www.nbu.gov.ua/articles/vis-nanu/2002-11/1.htm>.
13. Місцевий розвиток, орієнтований на громаду. Мікропроекти. URL: <http://cba.org.ua/ua/activities/microprojects/details/5/89> .
14. Офіційний сайт ПРООН в Україні. Проекти. URL: <http://www.undp.org.ua/ua/projects-list-all>.